Жените от „Паркстрой“ за първия протест срещу хлора:

Ние правим две крачки и спираме,

Нели ПИГУЛЕВА

„Какво става? Къде са хората? С вас, журналистите, бяхме има-няма трийсетина души в храма. Защо ги няма тук, в църквата, онези, с които излизахме преди тридесет години на площада? Та тогава беше страшно, но се събирахме стотици, че и хиляди. Сега уж не е страшно - пък всички си седят по къщите...“.

Тази тъжна констатация направи една русенка, която завчера беше дошла в катедралния храм „Св.Троица“ на обявената в медиите заупокойна молитва в памет на участниците в някогашната битка за чистия въздух на Русе отпреди 30 години. Панихидата в черквата беше едно от събитията, с които бе предвидено Русе да отбележи трите десетилетия, откакто шест жени решиха, че това повече не може и не бива да се търпи, и за кратко време, съзнавайки всички рискове, подготвиха първата в най-новата история на България мирна протестна демонстрация.

Дни преди това четири от тези храбри жени - Цонка Букурова, Дора Бобева, Албена Велкова и Стефка Монова, припомниха различни моменти от онези изпълнени с напрежение, но и с много ентусиазъм и енергия дни през септември 1987 година.

Когато ме питат дали си спомняме, винаги отговарям, че

това е нещо, което не може да се забрави

започва Цонка Букурова. „Нас, които работехме в паркостроенето, са ни учили да внасяме природа в населеното място по най-красивия начин. Растителността, освен да подобрява въздуха на града, добавя и естетичен елемент. Предполагам, че всички знаят фразата за зелените площи, които са белите дробове на всяко населено място. И ние в „Паркстрой“ прекрасно знаехме, че това е така. Но ето, че тъкмо ние започнахме да се сблъскваме с най-страшните симптоми, които показваха, че нашият град е подложен на невероятна химическа атака от страна на румънския комбинат „Верахим“. Стана така, че в един момент започнахме да засаждаме предимно едра растителност, дървета с широки корони. А наблюденията ни започнаха да показват тревожните знаци: част от растенията започнаха да мутират, семената от цветята започнаха да губят кълняемост и ние спряхме да ги събираме, тъй като от тях нищо не поникваше през следващия сезон. Започнахме да намираме умрели птици. Особено много бяха в градинката, която хората наричат с онова име... Забелязахме, че гълъбите взеха да изчезват - докато преди купувахме царевица и им я хвърляхме далече от цветните лехи, които засаждаме - да не ни кълват растенията, които садяхме, а ето че сега птиците сами отлитаха от града... Беше странно - гълъбите, за които знаехме, че имат имунитет дори срещу отрова за попови прасета, сега загиваха от въздуха...

Големите дървета с широките корони, които ние засаждахме, се оказа, че се превръщат в

грамадни чаши, които улавят хлора и го задържат

в себе си - и той оставаше по-дълго там, случвало се е и по три дни да стои... А особено в топлото време и деца, и възрастни заставаха точно

Дора Бобева и Цонка Букурова (отляво надясно) разглеждат снимки от екопротестите преди 30 години.

под тези ширококоронести дървета на сянка - точно под хлора, събрал се в чинарите. Така беше от улица „Славянска“ до улица „Янтра“.

Всичко това вече ни тревожеше не на шега. Ние, ръководителите на шестте района, обикновено се събирахме в нашето помещение, на Американското пазарче, всички му викахме Острова на свободата. И така взехме постоянно да обсъждаме това, което се случва, и започнахме да умуваме какво да направим. Изпитвахме вина - ние уж садяхме дърветата, правехме го по план, за да бъде по-добре за града, а се оказваше, че с това залагахме капани за отровния хлор...“, разказа Цонка Букурова.

И ето че при поредното събиране на Острова на свободата жените започват да обмислят какво да направят - да го направят така, че гласът им да се чуе и вопълът им да бъде забелязан. Отначало мислели през нощта да напишат лозунги и призиви от типа „Спрете хлорните обгазявания! Искаме чист въздух!“ по улиците и по паркингите за автомобили. Срещу това обаче постъпило основателно възражение:

„Ще изтрият тези надписи до сутринта, а и нас самите ще ни заличат още преди да е настъпило утрото!“

Решихме да излезем на протест - мислехме си да го направим дегизирани, даже вече умувахме откъде да намерим перуки, спомня си Дора Бобева.

„Интересно, тогава никой от нас дори не си помисли за думата „демонстрация“ - тази дума сякаш я нямаше в нашия речник. Подсказаха ни я други - деца на дипломати, които бяха учили в чужбина, те ни разказаха за хипитата и техните протести. И изведнъж сякаш ни проблесна: разбира се, че ще направим демонстрация!“, казва Букурова.

На 23 септември 1987 година, денят, който тогава се отбелязваше като празник по повод Септемврийското антифашистко въстание, беше ден, в който третокласниците получаваха своите пионерски връзки. В този ден в Русе обгазяването е изключително силно - в синкавата разяждаща дробовете мъгла не се вижда нищо на половин метър. И в тази синя отровна мъгла децата от русенските училища са изкарани на площада, за да им се връзват алените копринени връзки. Момичетата и момчетата се давеха в кашлица и получавайки пионерския символ, повечето веднага го слагаха на устата си, за да се спасят поне малко от коварната химия.

Това вече преля чашата

казват жените от „Паркстрой“.

Цонка Букурова продължава: След това голямо обгазяване се събрахме в дома на препаратора от Историческия музей Иван Хадживанов /бащата на днешния частен съдебен изпълнител б.р./ и там му казахме, че сме решили да организираме протест. Той ни изгледа и попита: „Знаете ли на какъв риск отивате?“. Знаехме, как да не знаехме. И тогава в неговия дом тържествено се заклехме да направим това, което ни диктува съвестта. И го направихме“.

След като решението е взето, остават трескавите приготовления за излизането на площада. На тавана на семейство Букурови се пишат плакатите, които хората ще носят, жените съобщават на колеги, познати и приятели какво подготвят. Изнемогващи от хлорните отрови, всички русенци откликват и обещават да се включат в протеста. За няколко дена вече всички посветени знаят къде в Русе е Островът на свободата и току идват на Американското пазарче в офиса на „Паркстрой“. Идваха хора, записваха се за участие в протестите, разговаряхме, питаха с какво могат да помогнат, казват жените.

срещу нас - въоръжени мъже

Главният ни страх беше да не се провалим, толкова много хора вече бяхме увлекли в каузата си, че нямахме право да се провалим и да ги подведем, казва Цонка Букурова

Дали ги е било страх?

Дора Бобева казва: „Разбирате ли, това е като влюбване, някаква невероятна емоция - може би от това, че най-после вече сме взели решението какво да правим и вече вървим към това. Че няма повече да мълчим. А на самия протест ни беше страх - за хората зад нас. Притеснявахме се милиционерите, които бяха завардили улиците, излизащи на централния площад, да не посегнат на тях".

Ние дори мислехме, че те могат и да стрелят, но главният ни страх беше да не се провалим, толкова много хора вече бяхме увлекли в каузата си, че нямахме право да се провалим и да ги подведем, казва Букурова.

В деня, в който в 14 ч протестиращите трябва да излязат на площада, партийните власти очевидно са наясно с подготвяния митинг, защото в 13 ч събират партийните секретари на големите предприятия в пленарната зала. Възлагат им строго да следят никой от заводите и фабриките да не излиза без сериозна причина. Дори им наредили да заключат порталите на предприятията.

Но те не са знаели, че ние вече сме организирали всичко, казва Букурова. Всъщност, стотици русенци вече са на път към местата, където трябва да застанат и да чакат знак. „Ако бяха оставили порталите отворени, направо не мога да си представя колко народ щеше да се стече на площада. Ние

застанахме на улица „Гладстон", заизваждахме плакатите да ги раздадем на хората

Зад нас имаше една строителна група. Тръгнахме внимателно - ние правим две крачки и спираме, срещу нас - въоръжени мъже. Така - по две крачки - ние постепенно пристъпвахме напред. Когато разбрахме, че по предприятията спират хората да излизат, се сетихме да напишем още един плакат - „Мирна демонстрация за въздух", за да бъде той водещ и въоръжените милиционери на улицата и по покривите /защото и там имаше разположени/ да разберат, че ние нямаме намерение да ставаме агресивни. Но как да не ни разберат - нали и самите тези хора, милиционерите, също имаха семейства, имаха деца, които страдаха от хлора", разказва Цонка Букурова.

Така Русе се събужда - събужда гражданската си съвест, а с това събужда и цялото българско общество. След тази първа демонстрация на Острова на свободата идват все нови и нови хора, които искат да се присъединят към протеста, те пък започват да съобщават на други хора, в града с разчува за възможността хората да изкрещят на висок глас тревогата си.

След първата открита изява на недоволство от управляващите в най-новата история на България следват нови протести на 11 ноември същата година. В началото на февруари 1988 г. след поредни масирани обгазявания се организира демонстрация на 8 февруари, която е последвана от нова, на 10 февруари, която стана известна като

Протеста на майките с количките

Организатори са отново шестте жени от „Паркстрой" - Тодорка Бобева, Цонка Букурова, Вяра Георгиева, Стефка Монова, Евгения Желева и Албена Велкова.

Снимачен екип на студия „Екран", ръководен от режисьора Юри Жиров, заснема един от протестите, прави интервюта с организаторките и с много от русенци, изстрадали битката за здравето на децата си.

Този филм, който авторите му наричат с простичкото заглавие „Дишай", на 8 март 1988 година взривява столичната интелигенция. На прожекцията в Дома на киното драматичните кадри предизвикват невероятна реакция и там, на място, веднага след като екранът угасва, започва сформирането на Комитета за спасяването на Русе.

Ние нямаше да успеем, ако не беше софийската интелигенция, казва днес Цонка Букурова. Фактът, че 400 души се подписаха веднага след прожекцията като членове на комитета, произведе ефекта на бомба - втората бомба след нашите протести в града, казва русенката.

Днес все по-рядко се припомнят тези факти. А когато се припомнят, се оказва, че в Комитета за защита на Русе е имало едва ли не поне десет пъти повече членове, отколкото е побирала залата на филмовия център.

Русенските протести и борбата с хлорното чудовище обраснаха с десетки „майки" и „бащи"

всеки пети си приписва някакви заслуги и уверява, че е бил там, сред хората с плакатите и майките с количките. Някои натрупаха от това политически дивиденти и направиха политическа кариера. Други пък - точно поради това, поради честната си и отговорна позиция, в това число и за русенския комитет и по екологичната тема, - много бързо след 10 ноември 1989 година излязоха омерзени от политиката и от движения като „Екогласност", възникнали именно на базата на русенските протестиращи и русенските смелчаци, обявили се срещу системата. Такъв беше актьорът Петър Слабаков, който беше едно от знамената в борбата на Русе за чист въздух и за почтеност. Той един от първите не издържа и напусна Великото народно събрание, а след това се оттегли и от екопартията, на която бе един от създателите.

Но - да се върнем към началото на този текст. Къде са онези стотици, които излизаха на площада пред Бялата сграда, защото отказваха да мълчат и да свиват рамене, приемайки поредната доза хлор с дробовете си?

Дамата, която недоумяваше завчера в църквата, сама си даде отговорите: „Една голяма част от тези хора ги няма в Русе. Някои, макар и не толкова много, са покойници, много повече са тези, които отдавна са се изселили от града - кой на други места в страната, кой - в чужбина, където сам захваща някакъв бизнес или се преселва по-късно при децата. А тези, които са останали тук, са загубили доста от ентусиазма и вярата си - едни го боли кракът, друг се чуди как да свърже двата края с мизерните пари, които получава. И най-вече - хората загубиха увереност в смисъла да правят каквото и да било в обществен план. Обезверени са - нагледаха се на толкова себични и егоцентрични персони, които се възползват от ситуациите, че просто не им се излиза на улицата".

Жената поклати глава и си тръгна.

Покрай Паметника на свободата се бяха събрали стотина човека, които правеха римейк на протестите отпреди тридесет години - с ново искане да спрат отровните изпускания, този път не от румънски, а от родни, русенски предприятия.

Към паметника полека се придвижваха две дузини русенци, водени от четирите жени от „Паркстрой" - Цонка Букурова, Дора Бобева, Стефка Монова и Албена Велкова.

Двете групи мълчаливо обиколиха два пъти паметника. Без да си продумат нито дума. Нито едните, нито другите.

Толкова ли беше сложно някой от по-младите, да речем, да отиде при тези четири жени и да ги поздрави - за това, че те измиха лицето на града и на държавата преди три десетилетия, като извадиха Русе и България от ямата на смирено соцпокорство?